

NÉMETH TIBOR

KANAK NYELVÉT KÉRI VISSZA

■ A szigeteiket körülvevő víztömeg hosszú időn keresztül védte Melanézia, Polinézia és Mikronézia¹ lakóit a világhatalmak politikai és piaci érdekeitől – a térséget a gyarmatosítás első, 16. században felcsapott hullámai még nem érték el, de az Óceániában található utolsó, még be nem kebelezett területekért való 19. századi nagyhatalmi lökdösődés során a szigetekért már összecaptak egymással franciák, németek, spanyolok, chileiek, hollandusok és britek.

Az ideérkezők a sajátjuktól egészen különböző kultúrát kerestek errefelé, majd miután ígézet és döbbenet között ocsúdva megszemléltek, amit találtak, azt rögtön hozzá is fogtak megjavítani – a tudományos, a térítésre vonatkozó vagy a gazdasági szempontok mindvégig másodlagosak maradtak a hódítók területi igényeihez képest.

Miképp az Európához közelebb eső területeken élőknek az első, úgy Óceánia lakói számára a második világháború jelentette a nyugati típusú modernitáshoz való közeledés kezdetét – a gyarmatosító hatalmakkal szemben kifejtett önállósulási szándék nem csupán a helyi öntudat megerősödését hozta el, valamint a térségen belüli szövetségesek keresésének szándékát alapozta meg, de fölgyorsította a régió világfolyamatokba illeszkedésének menetét is.

Az 1960-as évek kulturális forradalma ezt a térséget sem kerülte el – a helyi hagyományokon alapuló kulturális gyakorlatok újbóli felfedezése, mely a gyarmati sorban élő kisközösségekre egyebütt is jellemző volt, nem pusztán a globalizációs erőkkkel való szembefordulás gyakorlatát hozta el, de a politikai retorikák alapvető sérülékenységét is feltárta.

Az európai felfedezőik közül a brit James Cook jutott el először a mai Új-Kaledónia partjaira, és mivel a természeti környezet Skóciára emlékeztette, a szigeteket Új-Kaledóniának nevezte el.² A következő években több francia felfedező (Jean-François de la Pérouse, Antoine Brunid'Entecasteaux) is megfordult errefelé, majd Dumont d'Urville térképet is készített a szigetekről (1827). A jövevények és a helyi kanak őslakosok közötti első kapcsolatfelvételt a tengeriuborka-halászat és a szantálfa-kitermelés fejlesztése mozdította elő; az 1840-es években brit protestáns és francia katolikus hittérítők is érkeztek, akik néhány éven át tartó civa-kodás után 1851-től többé-kevésbé zavartalanul működtek egymás mellett.³

Az Új-Kaledóniában⁴ alapított iskolák történetének *szegregációs* korszaka az első hittérítők által üzemeltetett iskolák alapításától az őslakosokra sajátosságosan vonatkozó jogrendszer lebontásáig tartott (1853–1946) – a kanak népesség oktatását végző iskolák,⁵ illetve az európaiak gyermekeinek képzését biztosító intézményrendszerek teljes szétválasztásával.⁶

A hittérítők iskoláiban a melanéziai őslakosok gyermekeit oktatták, a telepések gyermekeinek tanítására az állami iskolák rendszere szolgált. Több mint egy évszázadon keresztül, 1853-tól a második világháború utáni időkig a katolikus és protestáns misszionáriusok oktatták a „természeti népekhez tartozókat”.

A korszakban az őslakosok számára elképzelhetetlen maradt, hogy a telepések gyermekei részére fenntartott iskolákban bármiféle bizonyítványt szerezzenek,

számukra az első három osztályos általános iskolai tananyagot magában foglaló egyedi oktatási tartalom létezett, mely 1895 és 1945 között jottányit sem változott.⁷ 1863-tól a hivatalos nyelvpolitikai előírások értelmében az oktatásban engedélyezett egyetlen nyelv a francia lett.⁸

A bennszülött iskolákban (école indigène) alkalmazott kanak származású oktatássegítőket⁹ – akiknek kiválasztása a csendőrök feladata volt – tizenhárom-tizenöt éves koruktól kezdve az állami iskolákban majdan tanító személyzettől teljesen elkülönítve oktatták-képezték.¹⁰ A négy éven keresztül tartó felkészítésük során a velük szemben támasztott egyik követelmény az volt, hogy szeressék az anyaországot, és ezt a szeretetüket kárpótolják közvetlenül a többi őslakos felé.¹¹

Az első év célja az olvasás és helyes beszéd elsajátítása... Természetesen a francia nyelv tanulása a legfontosabb. Majd a számtan meg a történelem és a földrajz elemi ismereteinek elsajátítása, melynek a célja, hogy a bennszülötteknek (indigènes) (az oktatássegítő majd) megfelelő ismereteket tudjon közvetíteni országukról, annak ásványkincseiről, közigazgatási helyzetéről, arról a fejlődésről, melyet Franciaországhoz való csatlakozása óta elért... hogy képes legyen erkölcsi tanításokat adni legfőképpen arról, hogy a bennszülötteknek milyen kötelemük van a francia hatóságok iránt.

III. Napóleon – aki büntetőtelep létrehozásának céljából a dél-amerikai gyarmati terület, Francia Guyana éghajlatánál kellemesebb területet keresett – 1853-ban Új-Kaledóniát a francia gyarmatbirodalom területévé nyilvánította, majd hamarosan önálló jogú gyarmattá tette (1860). Az első szabad telepesek és fogllyszállítványok is 1864-ben érkeztek – a köztörvényes elítéltek mellett a politikai foglyok egy részét Franciaországból és gyarmati területeiről is ide száműzték.¹²

A nikkellérc¹³ felfedezése után (1866) befektetők is egyre nagyobb számban érdeklődtek az itteni lehetőségek iránt,¹⁴ és hamarosan megkezdődött egy másik francia gyarmati területről (Réunion) toborzott telepesek szervezett érkezése is. Az első civil kormányzó kinevezése (1884) után a bevándoroltatást Európából (főleg Poroszországból, Itáliából, Írországból és Britanniából) a kávétermesztés felvirágoztatása miatt, Ázsiából az ércművelés érdekében segítették – a telepesek utolsó hulláma az 1890-es években (Észak-Franciaországból) érkezett. A betelepülőknek földre volt szükségük. Miután a gyarmati kormány kimondta az összes földterület állami tulajdonba vételét (1855, 1862),¹⁵ az őslakosok lakóterületein „elidegeníthetetlen, lefoglalhatatlan és átruházhatatlan” parcellákat hoztak létre – ezeken a földterületeken rezervátumokat alakítottak ki a kanak lakosság számára,¹⁶ törzseiket átszervezték és a gyarmati kormány közvetlen irányítása alá vonták (1868).

Az őslakosok, akik saját szülőföldjükön „Franciaország alattvalóivá” lettek¹⁷ (sujets de la France) (1874), polgárjogokkal egyáltalán nem rendelkeztek – közülük 111-et az 1931-ben Párizsban rendezett nemzetközi gyarmati kiállításon a közönség szórakoztatására ketrecbe zárva állítottak ki.¹⁸

Az 1887-ben tízéves időtartamra hozott, majd többször újra meghosszabbított *Őslakos Törvénykönyvet* (Code de l'indigénat) – mely korlátozta az őslakosok szabad mozgását, minden évben tizenkét napi kényszermunkára és éves őslakosadó megfizetésére kötelezte őket – 1946-ban megszüntették, Franciaország azonban még évtizedekig fenntartotta gyarmati befolyását a területen.

A francia állampolgári jogok számukra való kiterjesztésétől a gyarmatosítás örökségének lebontását feladatképpen először megfogalmazó Matignon Egyezmény megkötéséig tartó periódusban (1946–1988), az *asszimiláció* korszakában a hajdan kizárólag telepesek gyermekei számára fenntartott iskolákban immár őslakos gyermekek is tanulhattak, sőt az iskolában és a vizsgákon mindenkit ugyan-

azon jogok illettek meg – az új oktatáspolitikai szellemében itt és Párizsban a követelmények semmiben sem különböztek. Az anyaországi elvárások átvétele az oktatásban semmiféle demokratizálódást nem eredményezett, fenntartotta azonban a kanak nyelvek és kultúrák iskolákból való kizárását. A győzelem rövid mámorát a kiábrándulás hosszú időn át tartó józansága követte az oktatási rendszer irányítói számára: kanak őslakos először 1957-ben szerzett szakmunkás-bizonyítványt, 1962-ben tett sikeres érettségi vizsgát,¹⁹ és ezer, érettségire felkészítő tanfolyamra jelentkezett kanak fiatal közül még az 1980-as évek elején is mindössze négynek sikerült az érettségi bizonyítványt megszereznie.²⁰

A régióban található gyarmati területek – Szamoa és Nauru (1968), Fidzsi és Tonga (1970), Pápua-Új-Guinea (1975), Salamon- és Tuvalu-szigetek (1978), Kiribati (1979), Vanatu (1980) – fölszabadulásával párhuzamosan Új-Kaledóniában is elkezdődtek a függetlenségi törekvések. 1984-ben, amikor a kanak vezetők a helyhatósági választások bojkottjára szólítottak fel, négy éven át tartó polgárháború vette kezdetét – a felkorbácsolt indulatokat csak a Matignon Szerződés aláírása csillapította (1988).

A tengerentúli francia területekért felelős miniszter Új-Kaledónia hosszú távra tervezett gazdasági és társadalmi fejlődését előkészítő fejlesztési terve (1978) még elsősorban a földkérdés megoldására összpontosított, bizonyos kulturális változtatásokkal kapcsolatos társadalmi igényeket azonban már nem hagyott figyelmen kívül. Először vetette föl a hazai nyelvek tanításának szükségét, és annak igényét, hogy az iskolai oktatási tartalmakat az őshonos igényekhez igazítsák. A fejlesztési terv nyomán került sor több jelentős kulturális intézmény létrehozására – Melanéziai Kulturális Intézet, Kutatási és Pedagógiai Dokumentációs Központ alakult, sor került egy anyaországi nyelvészek által segített Óshonos Nyelvek Bizottságának létrehozására és olyan pedagógiai kutatóintézet (Bureau de Recherche Pédagogique) megalapítására, melyet azzal a feladattal bíztak meg, hogy kidolgozza a tananyagok oktatásmódszertanát olyan gyermekek számára, akikkel a szülei nem franciául beszélnek.

Az új-kaledóniai iskolák történetének ma is tartó periódusa, az oktatási rendszer helyi körülményekhez igazításának szakasza akkor kezdődött, amikor az oktatáspolitikusok kigyógyultak abból az illúzióból, hogy a tanulmányok végzéséhez való jog, az oktatási rendszer bővítése és az anyagi feltételek megteremtése önmagukban elégséges feltételei az őslakosok iskolai sikereinek.

A gyarmatosítás lebontását megalapozó szervezeti keret, az anyaország és Új-Kaledónia kapcsolatát új alapokra helyező Nouméa Egyezmény (1998) három feladat megoldási tervét is felvázolta.²¹ Az első a francia állam illetékességi területeinek az új-kaledóniai közösségre való fokozatos átruházása – 2017-re már csak öt ilyen terület maradt: a védelempolitika, az igazságügy, a közrend fenntartása, a pénzügypolitika és a külkapcsolatok irányítása. A teljes önrendelkezés bevezetéséről szóló népszavazás kiírását az egyezmény 2014 és 2018 közötti időszakra rendelte el – ez máig nem történt meg. A másik feladatkör a helyi közösséghez tartozás tudatának kialakítása – a folyamat várt eredménye az új-kaledóniai állampolgárság bevezetése egy közelebből meg nem határozott jövőben. A politikai és közösségi jogok azon személyek és leszármazottaik számára járnak, akik 1998. november 8-tól visszamenőleg tízéves helyi tartózkodást tudnak igazolni – ők szavazhatnak majd az önrendelkezésről, és ők élveznek előnyt a munkaerőpiacon a betelepülőkkel szemben. A cél egy új típusú öntudat kialakítása egyfajta „közös sors” vállalása mentén.²²

„Szükségesnek tartjuk az új-kaledóniai közösség egyediségének elismerését, lehetővé téve így az őslakosok számára, hogy az itt élő férfiakkal és nőkkel közösséget alkossanak, melynek tagjai osztják a közös sors vállalásának szándékát...

A múlt a gyarmatosítás kora volt; a jelen az egymással való osztozás ideje, a különbségek elsímításáé; a jövő a nemzetformálásé kell hogy legyen, a közös sors vállalásának szakasza.”

A harmadik témakörre vonatkozó rendelkező rész a kanak nép önazonosságát és nemzettudatát e sorsközösség nélkülözhetetlen alapfeltételének (préalable) ismerte el.²³

„A gyarmatosítás megrázkódtatást és tartós traumát okozott az őslakosság számára... a kanak népet méltóságában is megsértve, melyet önazonosságától igyekezett megfosztani. E szembenállás során nők és férfiak életüket, mások létük értelmét veszítették el; a gyarmatosítás fájdalmas veszteségeket okozott. Emlekeznünk kell most ezekre a nehéz pillanatokra, fel kell ismernünk az elkövetett hibákat, és vissza kell adnunk a kanak népnek a tőle elorzott méltóságát.”

Az a politikai szándék, mely a gyarmatosítást lebontó folyamat alappilléreként a kanak közösséget tételezte, nemzeti identitásuk elismerésül a helyi nyelvek iskolai bevezetéséről rendelkezett. A közigazgatásban használt és az iskolában kötelezően tanított nyelv a gyarmati rendszer meglepítően óta az anyaország nyelve volt – annak kizárólagosságához való ragaszkodás a fehér közösség körében az 1970-es és 80-as évekre politikai hitvallássá vált –, márpedig az őslakosok követeléseivel az egyik éppen saját nyelvük az oktatásba bevezetése volt. Az, hogy 1984-ben egy a Franciaországtól való elszakadást támogató kormányzat döntése értelmében egy több mint százhusz éve hatályos, a melanéziai nyelvek iskolai használatát tiltó törvényérvényét veszítette,²⁴ lehetőséget teremtett a már több mint negyven esztendeje (1951) hozott Deixonne-törvény regionális nyelveket érintő döntéseinek alkalmazására (1992) – így Új-Kaledóniában is lehetővé vált őslakosnyelvek iskolai oktatása.

Az új oktatáspolitikai első rendelkezései a francia rendszer lenyomatát hordozták, de új elemeket is tartalmaztak: 2006 óta az iskolákban a diákok a kötelező francia nyelv mellett angolt és kanak nyelveket is tanulnak (ezek közül négy választható érettségi tantárgy).

A Matignon és Nouméa Egyezmények az oktatáspolitikai illetékességek körének Franciaországtól az új-kaledóniai közösség felé való fokozatos kiterjesztéséről is rendelkeztek. A Nouméa Egyezmény kimondja, hogy „Új-Kaledóniában a francia mellett a kanak nyelvek képezik az oktatás és kultúra nyelveit – helyük az oktatásban és a médiában egyre fontosabbá kell hogy váljék”. E szerződések szellemiségében fogant, az oktatást érintő új döntések pedagógiai, politikai és hagyományörző szempontokat egyaránt érvényre juttattak: igyekeznek előmozdítani a személyi és az iskolai teljesítmény fejlődését, a családokkal együttműködve segíteni a kanak nyelvi és kulturális örökség fennmaradását és támogatni a társadalmi csoportok közötti összhang megeremtését.²⁵

Az őslakosok számára az iskolákban kötelezően oktatott francia a gazdagok, a fehérek, a gyarmatosítók, a munkaadók nyelve, és bár a társadalmi felemelkedésnek igen, saját kultúrájuk és önazonosságuk kifejezésének nem eszköze – az új nyelvpolitika céljait mégis sokan vitatják közülük.²⁶ Azok számára, akik a nyelvek különbözően fejlett voltában hisznek, csak néhány idióma (így a francia) elég árnyalt a modern társadalom igényeinek kielégítéséhez, mások úgy gondolják, hogy a törzsi nyelvek akadályozzák a francia magas szintű használatát. Sokak szerint bármely további nyelv tanulása a franciától vesz el időt, a diverzitás pedig természeténél fogva ellentétek forrása – egyébként is, a kötelező tananyag valamelyik eleme kétségtelenül kárát látja majd annak, ha további nyelvek tanulására fordít-

ják az időt (márpedig 2006 óta az óvodában hét-, az általános iskolában ötórányi kanak nyelvtanulás kötelező).

Az őslakosnyelvek oktatása Új-Kaledóniában ma abból a politikai meggyőződésből fakad, hogy a kulturális sokszínűség fenntartása²⁷ Franciaország egyetlen sajátos jogi helyzetű tengeren túli területén nem a helyi társadalom szétzüllesztésére tett kísérlet, hanem a közösség építésének mindnyájukat gazdagító záloga.²⁸

■ JEGYZETEK

1. A csendes-óceáni szigetvilág igen nagyszámú és sokszínű társadalmi és kulturális kisközösség otthona. A legtöbb ember (9 903 147) Melanézia termőföldekben gazdag vidékein él (ebből Pápua-Új-Guineában 7 933 841) – a lakosság több mint négyötöde vidéken, gyakran önellátó módon; Mikronézia (534 479) és Polinézia (692 479) lakosainak is csupán negyede városlakó. Lásd: <http://www.worldometers.info/population/countries-in-oceania-by-population/> (letöltve az internetről 2017 márciusában).
2. *Caledonia* a mai Skócia területén fekvő római provincia neve volt.
3. Slawomir Dorocki – Paweł Brzegowy: *La Nouvelle-Calédonie – the overseas face of France. Impact of the colonial era on the contemporary socio-economic situation of the archipelago*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin, Vol. XX. 1. 2013. 89.
4. Új-Kaledónia 18 575 négyzetkilométer területű, lakóinak száma 268 324 (2017) (<http://www.worldometers.info/world-population/new-caledonia-population/>) (letöltve az internetről 2017 márciusában), a lakosság több mint kétharmada (179 509) a fővárosban (Nouméa) lakik.
5. Az iskolai oktatásban részt vevő kanak gyermekek arányszáma a francia gyarmati területeken tapasztalt gyakorlathoz képest rendkívül magas volt: az 1924-es népszámláláson mért adatok (minden kilencedik kanak őslakos gyermek iskolába járt, Madagaszkáron minden 26., Indokínában minden 90., Francia Nyugat-Afrikában 447-ből egy) általánosan jellemzőek maradtak. Lásd Véronique Fillol – Marie Salaün: *La fin d'une école monolingue? Décolonisation, idéologieslinguistiques et réforme de l'enseignement: le cas de la Nouvelle-Calédonie contemporaine*. Carnets d'Atelier de sociolinguistique, n. 6., 2012. 191.
6. Jean-Marie Kohler – Loïc Wacquant: *L'école inégale, Éléments pour une sociologie de l'école en Nouvelle-Calédonie*. Institut culturel mélanésien-Orstom, Nouméa, 1985. 15. In: Marie Pineau-Salaün: *Les moniteurs kanak ou l'impossible élite indigène en Nouvelle Calédonie*. Genèse 43, Juin 2001. 72.
7. Fillol–Salaün 2012. 190.
8. A tanítóktól elkülönítve képzett kanak származású oktatássegítők a kétharmadrészt hittérítők által üzemeltetett iskolákban (legalább alkalmyszerűen) nyilván használták anyanyelvüket, de nagyon óvatossá kellett lenniük, mert a katonáknak jelentési kötelezettségük volt felebbvalóik felé, ha ilyen esetről értesültek. Marie Salaün: *Un colonialisme «glottophage»? L'enseignement de la langue française dans les écoles indigènes en Nouvelle Calédonie (1863-1945)*. Histoire de la colonisation. Numéro 128. 2010. 66.
9. Az 1885 és 1945 között az őslakosok oktatására szánt iskolákban tanító személyzet oktatássegítő (moniteurs) tagjai hét kivételtől eltekintve (akik itt állomásozó csendőrök feleségei) mind kanak származású férfiak voltak. Marie Pineau-Salaün: *Les moniteurs kanak ou l'impossible élite indigène en Nouvelle Calédonie*. Genèse 43, Juin 2001. 75.
10. A kanak oktatássegítők és a fehér tanítók az 1940-es évek derekáig semmiféle szakmai kapcsolatban nem voltak egymással: egy kezdő tanító mindig többet keresett, mint egy szakmai életútja végén járó oktatássegítő. Uo. 85.
11. AT 97 W 1 (Services des Affaires Indigènes). In: Uo. 82.
12. A fegyenctelep 1864 és 1931 között működött, több mint harmincezer személy töltötte itt büntetését, közülük négyezer politikai fogoly. Lásd <https://criminocorpus.org/fr/expositions/bagnes/nouvelle-caledonie-le-bagne-oublie/> (letöltve az internetről 2017 márciusában).
13. Új-Kaledóniában található a világ nikkelszétletének 20-40%-a.
14. Ezzel kapcsolatban lásd http://www.mncparis.fr/uploads/Nickel_MNC.pdf (letöltve az internetről 2017 márciusában).
15. Isabelle Merle: *De l'idée de cantonnement à la constitution des réserves*. La définition de la propriété indigène. Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 2000. 218.
16. A rezervátumok kiterjedését a kormány 1898 és 1902 között 320 000 hektárról 124 000 hektárra csökkentette. Az őslakosok 1945-ig csak engedéllyel hagyhatták el a számukra kijelölt rezervátumot. Jacques Teyssier: *Histoire de la Nouvelle Calédonie*. Asnom n. 125. 2013. 45.
17. A különböző betegségek, alkoholizmus, alultápláltság és a nemzetségeik közti állandó torzsalkodás sújtotta őslakosok lélekszáma 1858 és 1921 között nagyjából 50 000-ról 16 800-ra fogyott. Jacques Vernaudo – Odile Renault-Lescure – Isabelle Léglise: *Les langues en Guyane, en Nouvelle Calédonie et en Polinésie Française*. In: Isabelle Nocus – Jacques Vernaudo – Mirose Paia (eds.): *Apprendre plusieurs langues, plusieurs slanges pour apprendre: l'école plurilingue en Outre-mer*. Presses Universitaires de Rennes, 2014. 13.
18. Ezzel kapcsolatban lásd: Exposition coloniale kanak – un film: <https://www.youtube.com/watch?v=4DJRcSEkftI> (letöltve az internetről 2017 márciusában).
19. Pineau-Salaün 2001. 88.
20. Fillol–Salaün 2012. 191.

21. Ezzel kapcsolatban lásd <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000555817> (letöltve az internetről 2017 márciusában).
22. Uo. 4. Cikkely.
23. Uo. 3. Cikkely.
24. Fillol–Salaün 2012. 193.
25. Ezzel kapcsolatban lásd Marie Salaün: *S'appropriier l'école? Quelques réflexions autour de la souveraineté autochtone en éducation (Hawaï'i, Nouvelle-Calédonie)*. Université Paris Descartes Institut de recherche interdisciplinaire sur les enjeux sociaux. In: Laurent Dousset – Barbara Glowczewski – Marie Salaün (eds.): *Les sciences humaines et sociales dans le Pacifique Sud. Nouveaux terrains, nouvelles approches*. Pacific Credo Publications, Marseille, 2012. 359–376.
26. Ezzel kapcsolatban lásd Véronique Fillol – Jacques Vernaudon: *Les langues kanakes et le français, langues d'enseignement et de culture en Nouvelle-Calédonie: d'un compromis à un bilinguisme équilibré*. Études de linguistique appliquée n. 133. 2004. 47–59.
27. A 2009-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 40,3%-a vallotta magát a kanak népességhez tartozónak (99 100 személy), „európai”-nak a lakosság 29,2%-a (71 700) személy; 66 884 tizennégy év-nél idősebb személy állította magáról, hogy beszél egy vagy több kanak nyelvet. Vernaudon–Renault-Lescure–Léglise 2014. 14.
28. Véronique Fillol: *Pour une didactique du plurilinguisme à l'école calédonienne*. Le français aujourd'hui n. 164. Langue(s) et intégration scolaire. 2009. 60.

